

РОЗДІЛ 2 СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

УДК 821.16

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.1.13>

ПРОХАННЯ ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ КОМПОЗИЦІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ МОЛИТВИ

SUPPLICATION AS A STRUCTURAL ELEMENT OF THE ORTHODOX PRAYER COMPOSITION

Тараненко В.В.,

orcid.org/0000-0001-8649-2285

старший викладач кафедри філології та лінгводидактики

Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

Ця стаття продовжує розгляд композиційних елементів православних молитов, що входять до ранкового правила для мирян, започаткований у статті «Структурно-семантичний зміст звернення у православній молитві церковнослов'янською мовою» (вип. 22, том 2, 2022 р. цього видання). У цій статті приділяється більш пильна увага тричастинній композиційній побудові тексту молитви, а також різноманітним варіантам сполучення композиційних блоків: двокомпонентна непоширена та поширена структури, класична трикомпонентна та різні сполучення внутрішньоконпозиційних блоків. Схеми поєднань показані на прикладі молитов святого Макарія Великого. Також дана характеристика наративних фрагментів тексту, які, як правило, виражають мотивацію до молитовного прохання або обставини, за яких вимовляється молитва. Проводиться частотний аналіз усіх елементів композиції тексту ранкових молитов. На основі цього аналізу виділяється прохання як один із найбільш часто вживаних структурних елементів і дається визначення благальної молитви та прохання як окремого елемента композиційної побудови основної частини молитви. На наступному етапі проводиться докладний лінгвістичний аналіз усіх типів прохання, що зустрічаються у ранкових молитвах. Виділяються форми дієслів, що складають інтенцію прохання: перформативи, імперативи в директивному значенні, оптативи у складі аналітичної конструкції з частинкою да, поєднання імперативу з інфінітивом, імперативу або оптативу з одним або декількома дієприкметниками та деякі інші. Приклади наводяться двома мовами: церковнослов'янською та українською, оскільки церковнослов'янська мова є мовою богослужіння Української Православної Церкви, а українська використовується у проповідях, агіографічних та богословських працях.

Ключові слова: релігійний функціональний стиль, православна молитва, композиція, прохання, подяка, покаєння, славослів'я.

The current article continues the outlook of compositional elements in Orthodox prayers included in the morning rule for the laity, previously started in the article «Structural-semantic content of the address in the Orthodox prayer in the Church Slavonic language» (issue 22, volume 2, 2022 of the same journal). Here, the author pays closer attention to the three-part compositional structure of the prayer text, as well as to various combinations of compositional blocks: two-component uncommon and common structures, classic three-component and various combinations of intra-compositional blocks. Some combination patterns are shown based on the prayers of St. Macarius the Great. Narrative fragments of the text are also characterized, and those commonly express the motivation for the prayer supplication (the plea itself a praying person is pronouncing) or the circumstances under which the prayer is offered. A frequency analysis of all the composition elements in the text of morning prayers is carried out. On the basis of this analysis, a supplication is singled out as one of the most frequently used structural elements. Also, a definition of supplicatory prayer and supplication itself is given, considering the latter a separate element of the compositional construction of the prayer main part. At the next stage, a detailed linguistic analysis of all types of supplications found in morning prayers is carried out. The forms of verbs that make up the intention of the request are distinguished: performatives, imperatives in a directive sense, optatives in the analytical construction with the particle da, a combination of an imperative with an infinitive, an imperative or an optative with one or more participles, and some others. The examples are given in two languages: Church Slavonic and Ukrainian, since Church Slavonic is the language of worship of the Ukrainian Orthodox Church, and Ukrainian is used in sermons, hagiographic and theological works.

Key words: religious functional style, Orthodox prayer, composition, supplication, thanksgiving, repentance, doxology.

Постановка проблеми. Функціональний стиль, який нещодавно став визначатися як релігійний, реалізується в текстах певних жанрів. Одним із репрезентативних жанрів релігійного стилю є молитва.

Для цього дослідження інтерес представляє композиційна побудова текстів молитов, включених у ранкове правило мирян. З них вибрано ті, які звернені до трьох осіб Пресвятої Трійці.

Традиційно прийнято виділяти композиційну структуру тексту, що складається з трьох частин: вступу, основної частини і завершення. Ця загальна схема застосовується дослідниками і до текстів православних молитов. Однак поєднання структурних елементів молитви набагато різноманітніше і представляє інтерес до дослідження. Особливий інтерес викликають композиційні блоки, що входять до основної частини: прохання, покаяння, подяка, славослів'я та деякі інші, про які йтиметься у цій статті. Для детального лінгвістичного аналізу обрано композиційний блок *прохання*, який раніше не досліджувався.

Аналіз досліджень та публікацій. Темі молитовних текстів присвятили свою працю Архипова К. А., Берендєєва М. С., Войтак М., Глухова Н. Я., Іцкович Т. В., Кучина Є. А., Овечкіна Є. А., Перевалова О. А., Плісов Є. С., Прохватилова О. А., Уразаєва Н. Р. та інші.

Академічний глумачний словник української мови визначає молитву як «встановлений текст, що промовляється, виголошується віруючими при зверненні до Бога, до святих» [8]. Біблійна енциклопедія дає подібне визначення: «Піднесення розуму і серця до Бога, що є благоговійним словом людини до Бога» [5].

За визначенням М. М. Кожіної, композиція – це «схема організації та структурної впорядкованості цілого тексту (твору), що відображає будову, співвідношення та взаємне розташування його частин, членування на смислові елементи, ступінь і характер виразності цих елементів, порядок їхнього прямування та взаємозв'язок між ними» [4, с. 168]. Ще Аристотель визначив композицію як «засіб упорядкованої побудови художнього цілого», гармонійне «співвідношення між цілим та його частинами» [1, с. 2]. Стародавні ритори звертали особливу увагу на специфіку побудови мовного твору залежно від мети висловлювання та впливу на адресата [10, с. 162]. Історично поняття композиції пов'язується саме з побудовою мови та розглядається у динамічному аспекті.

На початку ХХ століття цей компонент структури тексту представляється як форма, що не має власного змісту. Так, у працях Г. О. Вінокура, Л. В. Щерби композиція розглядається переважно як статичний елемент структури художнього твору.

Композиція як об'єкт лінгвістичного дослідження представлена в роботах Л. В. Щерби, В. В. Виноградова, І. Р. Гальперіна, Г. А. Золотової, С. Г. Ілленко, Л. Г. Кайда, В. В. Одинцова, А. А. Реформатського, Б. А. Успенського. Узагальнюючи представлені у філології погляди

на композицію тексту, М. М. Кожина формулює такі значення даного поняття: «1) взаємозв'язок статичної (архітектоніка тексту) та динамічної (логічне розгортання змісту) організації тексту; 2) процес розчленування континууму тексту на сегменти, чи інформативні блоки; 3) внутрішня (смислова) та зовнішня (членування на частини, розділи) сторони організації тексту» [4, с. 170].

Композицію нехудожніх творів представляють як послідовність трьох частин мовного повідомлення: вступу, основний, чи головної частини, завершення. Даний тип членування визнається змістовно-тематичним, оскільки «один і той же тричастковий поділ властивий текстам, композиція яких різна» [4, с. 169].

Мета цієї статті полягає у виявленні певних засобів побудови композиційної структури молитовних текстів, а також засобів створення інтенції прохання як одного із структурних елементів основної частини молитовного тексту.

Православна молитва так само, як і будь-який текст має тричасткове членування: вступ, основну частину та висновок. Вступу молитви церковнослов'янською мовою відповідає звернення – номінація Бога (Богородиці, ангелів, святого) у кличному відмінку. До звернення приймають узгоджені та неузгоджені означення у препозиції та постпозиції до визначеного імені. Звернення може бути як на початку тексту молитви, так і в середині, а може бути розосереджене по всьому тексту молитви [9].

Розподіл основної частини здійснюється відповідно до відображених у молитовних текстах інтенцій, реалізованих у діалозі з Богом: прохання (з покаянням), подяка, хваління [7, с. 38]. Подяку, хвалебну та благаючу інтенції виділяє Є. В. Плісов, аналізуючи тексти православної та католицької конфесій [6, с. 87].

Заклучна частина молитовного тексту є хвалення, славослів'я особи, до якої звернена молитва. Проте композиційна різноманітність православної молитви не обмежується такими жорсткими рамками. До складу ранкового правила входить 29 молитов, звернених до осіб Пресвятої Трійці. Серед них найбільш частотною є двоскладова молитва, яка складається з звернення у вигляді простої номінації та прохання-імперативу: *Господи, помилуй*. Існують і інші двоскладові, більш поширені короткі молитви: *Боже, милостив буди мене грішному / Боже, милостивий будь до мене грішного* (звернення – прохання) або *Слава Тебе, Боже наш, слава Тебе / Слава тобі, Боже наш, слава тобі*. (славослів'я – звернення). Тропар Хресту Господньому також

має двоскладову композицію, побудовану на простій номінації Господа, та поширеного прохання, яке будується на імперативному дієслівному ряді: *спаси, благослови, даруй, сохрани*, де кожен імператив поширюється особливим чином: *Спаси, Господи, люди Твоя, и благослови достояние Твое, победы православным христианом на сопротивных даруй, и твое сохраняяй Крестом Твоим жительство / Спаси, Господи, людей Твоих и благослови наследия Твоя, перемогу побожному народові нашому на супротивників подай і Хрестом Твоім охороняй нас — оселю Твою*. Також двоскладовою молитвою, що складається з найпоширеніших елементів звернення – прохання є молитва Святому Духу.

Більшість же молитов ранкового правила є композиційними побудовами з елементів, що різноманітно переплітаються між собою. У цьому відношенні показовою є структура чотирьох молитов святого Макарія Великого:

1. Звернення – прохання – покаєння – прохання – покаєння – славослів'я.

2. Наратив – звернення – наратив – звернення – прохання.

3. Наратив – звернення – прохання – наратив – славослів'я.

4. Звернення–наратив–звернення–прохання.

Привертає увагу те, що крім названих елементів композиції в молитовних текстах присутні наративні фрагменти. Як правило, ці вставки пояснюють обставини, за яких той, хто молиться, звертається до Бога. Таке розгорнуте звернення читаємо у третій молитві: *К Тебе, Владыко Человеколюбче, от сна восстав, прибегаю. И на дела Твои подвизаюся милосердием Твоим и молюся Тебе / До Тебе, Владико Чоловіколюбче, вставши після сну, вдаюся і до праці Твоєї стаю з Твоєї милости, і молюся Тобі*. У першій молитві наративний фрагмент пояснює мотивацію звернення: *Боже, очисти мя грешнаго, яко николиже сотворив благое пред Тобою / Боже, очисти мене грішного, бо я ніколи нічого доброго не вчинив перед Тобою*. Тут виразно відчувається покаєний мотив, виражений прикметниками *грешнаго, недостойная (уста)* у підрядному реченні зі значенням причини. Крім названих компонентів, зустрічається інтенція наміру або обіцянки: *наипаче же поработаю Тебе, Господу и Богу моему Иисусу Христу во вся дни живота моего / Нехай вже нікому не служитиму, тільки Тобі, Господу і Богу моему, Ісусу Христу, в усі дні життя мого*.

Серед інтенцій, що становлять основну частину молитовного тексту за частотністю, виділяється інтенція прохання. У ранкових молитвах

їх налічується 27. Якщо звернутися до інших інтенцій, то славослів'я зустрічається 16 разів, наративні фрагменти 11 разів, подяка всього 2 рази та покаєння 2 рази. Таке співвідношення властиве саме ранковим молитвам, коли людина просить Божого благословення на наступний день. У вечірніх молитвах переважають інтенції подяки та покаєння як результат прожитого дня.

За визначенням Академічного тлумачного словника, прохання – це «ввічливе звертання до когось із метою домогтися чогось, спонукати когось зробити, виконати щось» [8]. Благальна молитва – це така молитва, в якій людина виражає перед Богом свої потреби та потреби, насамперед духовні, а потім і тілесні.

Для православного християнина благальна молитва – це сповідання віри в Бога, який активно втручається у життя людини. І не лише окремого індивідуума. Церква просить про нашу країну, про часи мирні, про достаток плодів земних, щоб не було голоду та негоди та багато інше. У ранкових молитвах прохання стосуються насамперед внутрішнього духовного життя людини, що молиться.

Іntenція прохання відбивається у використанні форм І особи множини дієслів-перформативів молити у значенні «завзято просити», «звертатися з благаннями, проханням до Бога, до небес»: *молим безмерную Твою благодать / молимо Твою безмірну добрість*. А також І особи однини: *молюся Тебе / молюся Тобі; молю Тя / молю Тебе*. У цьому значенні вживаються дієслова *припадати, вопияти, звати, творити*. У І особі множини: *припадаем Ти / припадаємо до Тебе ; вопием Ти \ пісню співаємо Тобі; страхом зовем Ти / страхом взиваймо; от скверных Тебе устен творим / грішними нашими устами творимо*. У І особі однини: *припадая вопию Ти / припадаючи, прошу Тебе; отверзу уста моя недостойная/ щоб неосудно я відкрив уста мої; песнь приношу Ти / ранішню приношу Тобі, Спасе, пісню; к Тебе прибегаю / до Тебе вдаюся*.

Також інтенція прохання виражається у використанні імперативів 2 особи однини в директивному значенні: *помилуй* – у тексті ранкових молитов зустрічається 22 рази, синонімічна конструкція – *милостив буди*. *Спаси* – зустрічається 7 разів, *очисти* – 4, *просвети* – 3, *избави* – 3, *остави* – 2, *возстави* – 2, *отверзи* – 2. Також поодинокі випадки слововживання: *даждь (хлеб) – не даждь (уснути); не введи (во искушение) – введи (в Царство вечное); прииди, всели, посети, изцели, ущедри, воссияй, сподоби, помози, приими, даруй, исполни (наполни), благослови, предвари*.

Крім того, прохання у ранкових молитвах формується за допомогою використання форми оптативу, а саме аналітичної конструкції з часткою *да* з дієсловами у формі 1 особи множини: *да обряцємся, да совнидем*; 3 особи однини: *да будет; (вера) да вменится, да довлеет, да отвещает, да оправдит (мя), да покажет (причастника славы); да не похитит и похвалится (сатана)*.

У текстах ранкових молитов зустрічаються конструкції, які поєднують зазначені способи висловлення прохання: поєднання імперативу з інфінітивом: *отверзи (уста) поучатися словесем Твоим, разумети заповеди Твоя, творити волю Твою, пети Тя во исповедании сердечном, воспевати всесвятное имя Твое / відкрий мої уста, щоб навчатися слова Твого, і розуміти заповіді Твої, і чинити волю Твою, і вихваляти Тебе в сердечному прославленні, і в піснях славити всесвятное ім'я Твоє; не даждь уснути во греховней смерти / не дай мені заснути в гріховній смерті; сподоби творити волю Твою; даруй прийти настоящего життя ноць / і дай, щоб ми прожили всю ніч цього життя; сподоби возлюбити Тя и поработати Тебе / сподоби нині возлюбити Тебе і ще послужити Тобі*. Поєднання імперативу або оптативу з одним або кількома дієприкметниками: *да не падше и обленившеся, но бодрствующе и воздвижени в делание обряцємся / Нехай не в розслабленні і лінощах, а в бадьорості і щирій праці ми з'явимось*.

Як зазначалося вище, прохання того, хто молиться, іноді супроводжується поясненням причин прохання. З одного боку, той, хто

молиться, просить про милість Божу, усвідомлюючи свою неміч, з іншого – нескінченне милосердя Боже. Мотивація може бути вбудованою у звернення в імперативній формі або бути окремим нарративним фрагментом тексту молитви. Висловлювання, що містять мотивацію звернення до Бога, також входять до композиційного блоку прохання: *Помози мне на всякое время во всякой вещи..., Ты бо еси мой сотворитель и всякому благу промысленник и податель. О Тебе же все упование мое. ... / допомагай мені повсякчасно і в усякому ділі..., бо Ти мене створив і дбаєш про мене, щоб обдарувати мене всяким добром; на Тебе вся моя надія...*

Висновки. Аналіз композиційної побудови тексту православних ранкових молитов показав, що вона виходить далеко за рамки класичної структури, що скаладється з трьох частин. Часто композиція є двоскладовою, і не завжди перша частина є зверненням. Молитва може починатися з прохання або нарративної частини, і лише потім стоїть звернення. Подібна структура вибудовується завдяки синтаксичним особливостям церковнослов'янської мови, де порядок слів помітно відрізняється від сучасного.

У статті виявлено та класифіковано способи втілення інтенції прохання. Основною морфологічною одиницею побудови цієї інтенції є дієслово у формах перформативу, імперативу, оптативу та їх сполучення. У перспективі автор передбачає дослідження інших композиційних блоків, які формально входять в основну частину композиційної побудови молитви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бердник Е. С. Корреляция понятий «композиция» и «архитектоника» в литературоведении. *Universum: Филология и искусствоведение*: электрон. научн. журн. 2014. № 2 (4). С. 1–19. URL: <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/1003> (дата звернення: 27.11.2022).
2. Великий православний молитовник. «Наша парафія». URL: <https://parafia.org.ua/> (дата звернення: 27.11.2022).
3. Каноникъ или полный молитвословъ. Житомир, 2007. 750 с.
4. Кожина М. Н. Речевой жанр и речевой акт (некоторые аспекты проблемы). *Жанры речи*. 1999. Вып. 2. С. 52–61.
5. Никифор, архимандрит. Ілюстрована повна біблійна енциклопедія. М., 1990. 902 с.
6. Плисов Е. В. Композиционные и лексико-грамматические особенности священнической молитвы на часах (на примере немецких католических молитв). *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*. 2012. № 6. С. 87–91.
7. Слободской С. Закон Божий для семьи и школы. СПб., 2006. 800 с.
8. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 27.11.2022).
9. Тараненко В. В. Структурно-семантичний зміст звернення у православній молитві церковнослов'янською мовою. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 22. Том 2. С. 60–65.
10. Хазагеров Г. Г., Лобанов И. Б. Риторика. Феникс, 2004. 384 с.